

МІФОЛОГІЧНИЙ КОД КУЛЬТУРИ СЕРЕД ІНШИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ

Ірина Чибор. Міфологічний код культури серед інших етнокультурних кодів.

У статті проаналізовано відомі в сучасній лінгвістичній науці класифікації кодів культури, розроблені на фразеологічному матеріалі; визначено місце міфологічного коду культури в системі етнокультурних кодів; зроблено спробу окреслити межі поширення міфологічного коду культури та можливі міжкодові переходи.

Ключові слова: код культури, міфологічний код культури, етнокод, міжкодові переходи, фразеологія.

Ирина Чибор. Мифологический код культуры среди других этнокультурных кодов.

В статье проанализированы известные в современной лингвистической науке классификации кодов культуры, разработанные на фразеологическом материале; определено место мифологического кода культуры в системе этнокультурных кодов; сделана попытка очертить границы распространения мифологического кода культуры и возможные межкодовые переходы.

Ключевые слова: код культуры, мифологический код культуры, этнокод, межкодовые переходы, фразеология.

Iryna Chybor. Mythological culture code among different ethnocultural codes.

The article analyzes well known classifications of culture codes existing in a modern linguistic science and developed on the basis of phraseological material. The author determines the place of mythological culture code in the system of ethnocultural codes and makes an attempt to establish a border of dissemination of mythological culture code and possible inter code transitions.

Key words: culture code, mythological culture code, ethno code, inter code transitions, phraseology.

Для сучасної лінгвістики характерним є зацікавлення мовою як засобом збереження культурних особливостей, притаманних народів. Національно-культурні елементи найяскравіше виражені у фразеологізмах, що спровокувало стале зацікавлення лінгвістів цими мовними одиницями (див. праці Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченка, В. В. Жайворонка, М. В. Жуйкової, Л. В. Савченко, В. М. Мокієнка, В. І. Ковалю, Є. Тредера і ін.) та їх дослідження в системі етнокультурних кодів (див. праці В. М. Телії, М. Л. Ковшової, Д. В. Гудкова, В. В. Красних, О. О. Селіванової, Л. В. Савченко та ін.), де певне місце відводять міфологічному кодові культури як репрезентанту архаїчних світоглядних уявлень лінгвокультурної спільноти. Міфологічне кодування фразеологізмів було предметом лінгвістичних розвідок М. І. Толстого, В. М. Мокієнка, І. В. Кузнецової, А. С. Аксамітова, П. Ю. Гриценка, Н. В. Хобзей, Л. В. Савченко та ін. Проте проблема дефінування, визначення меж поширення міфологічного коду культури залишається й надалі відкритою.

Метою статті є аналіз підстав виокремлення, дефінування міфологічного коду культури в системі етнокультурних кодів, окреслення меж його поширення та можливих поєднань з іншими кодами.

Зацікавлення кодами культури можна пов'язати з працями М. І. Толстого [14], який стверджував, що культура в семіотичному значенні – багатомовна. Вважаючи обряд текстом, вираженим семіотичною мовою культури, учений виокремив у ньому три коди – „вербальний (словесний – слова, тексти), реальний (наочний – предмети, речі) і акціональний (дії)” [14, с. 23]. Термін *код культури*, одне з ключових понять лінгвокультурології, дослідники визначають у відношенні до базового поняття семіотики – коду і до семіотичної системи – культури [див. 6, с. 22]. Так, В. В. Красних вважає коди культури „сіткою”, яку „культура „накидає” на світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його” [7, с. 232]. У такому розумінні культура – це простір кодів, вторинних знакових систем, які використовують матеріальні і формальні засоби для кодування ціннісного змісту. Закодовані різними способами культурні смисли загалом складають картину світу, що репрезентує світогляд лінгвоспільноти [див. 11, с. 217].

Представники Московської школи лінгвокультурологічного аналізу фразеологізмів Д. Б. Гудков і М. Л. Ковшова [5] визначають *код культури* як систему знаків матеріального і духовного світу, що репрезентують культурні смисли, які „прочитуються” в цих знаках [див. 5, с. 9]. Такі знаки можуть мати як вербальну, так і матеріальну природу, однак універсальною системою знаків для людини є мова, тому культура „шукає” знаків для втілення своїх смислів саме у мові, яка сприяє їх збереженню і передаванню.

В українському мовознавстві, за О. Селівановою, *код культури* визначається як „мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти“ [10, с. 43]. Ф. С. Бацевич стверджує, що *код культури* – „сукупність знаків (символів), смислів та їхніх комбінацій, котрі наявні в будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти“ [3]. Звідси науковець робить висновок, що код культури знаходить вияв також в етнічній мові і в мовній картині світу. Л. В. Савченко, представниця Сімферопольської фразеологічної школи, поділяючи погляд В. М. Телії, вважає, що *код культури* – це „відповідна національна етнокультурна інформація, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими смислами (та їх комбінаціями), які можуть виявлятися в предметах матеріальної і духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору“ [9, с. 62]. Проведене дослідження української фразеології, мотивованої духовною культурою, дало можливість Л. В. Савченко ввести в науковий обіг термін *етнокод культури*, під яким вона розуміє етноелементи духовної культури (міфи, обряди, вірування, звичаї тощо), на основі яких виникли етнофразеологізми [див. 9, с. 86]. Як бачимо, код культури науковці визначають як вторинну систему знаків, яка різними способами кодує ціннісний зміст. Зважаючи на те, що закодовані культурні смисли складають картину світу певного соціуму, можна зробити висновок, що код культури функціонує як спосіб опису світогляду лінгвоспільноти. На думку мовознавців-лінгвокультурологів, коди культури – універсальні, проте їхні вияви, значення в певній культурі, метафори, у яких вони реалізуються, обумовлені конкретною культурою [6; 10; 2; 9]. Національно визначеними вважаємо і моделі поєднання кодів культури у структурі фразеологічної одиниці, а також міжкодові метафоричні переходи та взаємодії.

Концепція кодів культури, розвинута вченими на фразеологічному матеріалі, характеризується різноманітністю підходів до їх виокремлення, дефінування і класифікації. У сучасному мовознавстві відомо чимало різних типологій кодів культури. Їх об'єднує переконання, що культурний простір зовнішнього світу складається з предметів, текстів і дій (субстанціональні знаки), а культурний простір внутрішнього світу (в ментальності людини) існує як сукупність знань, досвіду, переживань, почуттів, асоціацій, образів тощо (концептуальні знаки). Звідси типовий поділ кодів культури на субстанціональну і концептуальну групи [див. 15; 4; 13; 9]. У такому контексті міфологічний код культури розглядають серед кодів концептуальної групи.

У лінгвокультурологічних працях приймають за основну і найчастіше використовують класифікацію представниці Московської лінгвокультурологічної школи В. В. Красних [7], яка виокремлює такі коди культури: *соматичний* або *тілесний* (рос. *соматический, телесный*) – корелює з символічною функцією окремих частин тіла; *просторовий* (рос. *пространственный*) – репрезентується через позначення локалізації людини в просторі; *часовий* (рос. *временной*) – співвідноситься з поділом осі часу і місцем людини на ній; *предметний* (рос. *предметный*) – пов'язаний з предметами зовнішнього світу; *біоморфний* – корелює з образами рослин, тварин і bestій; *духовний* (рос. *духовный*) – співвідноситься з культурними цінностями [див. 7, с. 233].

Зовсім інший підхід до номінації окремих кодів культури та їх виокремлення запропоновано в працях науковців Казанської фразеологічної школи. Так, Г. А. Багаутдінова [1], окрім згаданих у В. В. Красних [7] (але під іншими назвами): *географічного* (рос. *географический*), *темпорального* (рос. *темпоральный*), *об'єктного* (рос. *объектный*) кодів культури, виокремлює ще: *антропоморфний* (рос. *антропоморфный*), що корелює з образами людини, частин її тіла; *колоративний* (рос. *колоративный*) – репрезентується через символіку кольору; *квантитативний* (рос. *квантитативный*) – співвідноситься з одиницями міри, символікою чисел; *термінологічний* (рос. *терминологический*) – репрезентується через військові, морські, математичні та ін. терміни, проте зовсім не згадує про *духовний* код культури [див. 1, с. 21]. Для нашого дослідження важливим фактом є те, що Г. А. Багаутдінова, окрім названих вище, виокремлює такі коди: *анімістичний* (рос. *анимический*), що репрезентує в фразеологізмах образи явищ природи, і *міфологічний* (рос. *мифологический*), який корелює з релігійними та надприродними уявленнями людини, а також з образами героїв казок.

У дослідженнях українських вчених типології кодів культури мають багато спільного з розробками російських лінгвокультурологів, однак і тут наявні відмінності. Як і В. В. Красних [7], О. О. Селіванова [10] до найважливіших кодів культури відносить: *соматичний, просторовий, часовий, духовний, біоморфічний*, який поділяє на *зооморфічний* і *рослинний*; *антропний* (власне людський); *акціональний*, що репрезентується через образи дій; *релігійний*, який корелює з релігійними уявленнями; *космогонічний*, для якого базовими є образи космічного простору; *аксіологічний*, пов'язаний з категорією цінності, та *сенсорний*, який репрезентується через образи відчуттів, почуттів [див. 10, с. 22], проте не вказує на існування міфологічного коду культури.

Як бачимо, на сьогодні серед науковців немає однак думки щодо виокремлення та класифікації кодів культури. Спробу узгодити різні позиції запропонувала Л. В. Савченко [9]. Предметом її дослідження стала система етнокодів і кодів культури та їхня кореляція з образами, семантикою і компонентами етнофразеологізмів у ментальному, акціональному та вербальному аспектах.

Беручи до уваги попередні досягнення науковців у дослідженні системи кодів культури, Л. В. Савченко запропонувала і детально описала систему етномакрокоду духовної культури, що в ментальному аспекті складається з таких етнокодів: *міфологічного, етіологічного, демонічно-антропоморфного, релігійного* та *етнокоду повір'я (прикмет)*; в акціональному аспекті – *традиційно-обрядового, звичаєвого, ритуального* й *етнокоду ворожіння*; у вербально-акціональному аспекті – *етнокоду замовлянь, етнокоду клятви (присяги, божби), етнокоду проклять та етикетного* етнокоду [9, с. 86–89]. Крім цього, дослідниця у своїй монографії репрезентувала класифікацію кодів культури, традиційно поділених на дві групи: субстанціональну і концептуальну. До субстанціональних учена зараховує такі коди культури: *антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний* та *природний* [див. детальніше: 9, с. 94–125], до концептуальних – *спатіальний, темпоральний, геометричний, колоративний, квантитативний, моторіальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний* [див. детальніше: 9, с. 125–147]. Варто зазначити, що в групі субстанціональних кодів культури кожен код має детально описану підсистему та мікросистему, проте цього не можна сказати про групу концептуальних кодів культури. Отже, проблема класифікації кодів культури певною мірою залишається відкритою.

Аналіз здобутків учених у галузі культурного кодування дає підстави говорити про складність та неоднозначність щодо виокремлення міфологічного коду культури в системі етнокультурних кодів. По-перше, не всі дослідники виокремлюють міфологічний код; по-друге, якщо виокремлюють, то по-різному його інтерпретують. Наприклад, Г. А. Багаутдінова [1] під *міфологічним кодом культури* розуміє збережені в образах фразеологізмів релігійні уявлення, а також уявлення про казкових героїв, проте не зараховує до них уявлення про міфічних істот. Можливі образи міфічних істот авторка вважає належними до біоморфного коду культури, як і В. В. Красних [7], яка взагалі не виокремлює міфологічного коду культури. Терміном *міфологічний код культури*, що позначає релігійні уявлення, збережені в образах фразеологізмів, послуговується у своїх працях, виконаних у напрямку досліджень Московської етнолінгвістичної школи, Т. В. Леонтьєва [8]. До міфологічного коду вчена відносить міфічні істоти, проте не зараховує героїв байок.

Варто зауважити, що Г. А. Багаутдінова [1], а пізніше І. Ю. Токарева [12] вказують на існування *анімістичного* коду культури, в інших класифікаціях – *природного*, що поєднується з уявленнями про явища природи. Щодо використання терміну *природний код культури* з такою семантикою немає жодних зауважень. Проте номінація *природного* коду *анімістичним* видається цікавим з огляду на те, що анімізм як наявність душі в чому-небудь властивий для міфологічного мислення і в цьому випадку назва коду вказує на давні уявлення про анімізацію явищ природи. Деякою мірою такі уявлення можна віднести до міфологічного коду культури, а точніше до його периферії.

У класифікації Л. В. Савченко *міфологічний код* має назву *міфологічний етнокод духовної культури* і виокремлюється зі структури духовного етномакрокоду культури на ментальному зрізі, що є цілком виправданим. За Л. В. Савченко, міфологічний етнокод культури „репрезентує сукупність образів архаїчних первісних релігійних уявлень людини, які постають із загальних положень, що покладені в основу теоретичної міфології і слугують своєрідним транслятором світоглядних уявлень людини” [9, с. 152], у фразеології – „співвідноситься з образною основою первинного словосполучення фразеологічної одиниці, сформованої під впливом міфологічного

мислення в системі духовної культури етносу” [9, с. 152]. Запропонована дослідницею етносубсистема міфологічного етнокоду культури, що ґрунтується на міфологічних уявленнях про весь світ і перебування в ньому людини, складається з таких субкодів: *анімістичного* (етномікрокоди: *власне анімістичний, антропоморфний, фізіоморфний*), що співвідноситься з явищем персоніфікації природи і духів; *фетишиного* (полягає в поклонінні предметам); *тотемного* (вказує на надприродний зв'язок між групою людей і певним видом рослин, птахів і тварин); *космогонічного* (базується на уявленнях про створення світу), у системі якого виділено *антропогонічний* етномікрокод – відображає уявлення про створення людини; *астральний* (етномікрокоди: *солярний, селенарний, астрологічний*), пов'язаний з уявленнями про небесні тіла; *есхатологічний* (репрезентується через уявлення про знищення світу); *міфонімний* (етномікрокоди: *міфоантропонімний, міфоперсонімний, міфотеонімний, міфотопонімний, міфозоонімний*) – корелює з міфологічними власними назвами, до їхнього складу належать і назви міфічних істот [див. 9, с. 153].

Представлена система міфологічних етнокультурних кодів на сьогодні є найширшою, проте міфологічні народні уявлення і переконання, що опираються на вірування в існування злих і добрих духів (демонів), не входять, за Л. В. Савченко, до складу міфологічного етнокоду культури, а до – *демонологічно-антропоморфного*, який „репрезентує сукупність міфічних уявлень народу, що базуються на вірі в злих духів (демонів), які шкодять або сприяють людині в її справах“ [9, с. 190–191]. Вважаємо, що доцільнішим було б розглядати демонологічно-антропоморфний етнокод у структурі міфологічного етнокоду, оскільки уявлення, переконання, вірування в існування демонічних істот – складова частина міфології. Крім цього, дослідниця виокремлює *етіологічний* етнокод культури, що репрезентує уявлення про причини хвороб [9, с. 175]. Оскільки такі уявлення повстали в результаті анімізації хвороб, ми також зараховуємо їх до системи міфологічного коду культури.

Дослідження фразеологічного матеріалу в системі кодів культури дають можливість стверджувати, що встановити чіткі межі кодів культури неможливо [див. 10, с. 220–221; 9, с. 71], оскільки досить часто репрезентація одного коду здійснюється за допомогою знаків іншого, тобто коди накладаються, переплітаються, відбуваються так звані міжкодові переходи. У системі міфологічного коду культури виокремлюємо ядро, де експліцитно можна простежити міфологічну мотивацію фразеологічної одиниці, і периферію, де міфологічна мотивація виражена імпліцитно через посередництво або за допомогою знаків інших кодів культури. Серед можливих міжкодових переходів на периферії міфологічного коду виокремлюємо такі: *міфологічно-християнський*, що характеризується репрезентацією поєднання міфологічних, язичницьких і християнських уявлень (напр., *душа відлітає з тіла; біс узяв*); *міфологічно-природний*, пов'язаний з інтерпретацією процесу анімізації явищ природи (напр., *грім би побив кого*); *міфологічно-соматичний*, кодує міфологічні смисли, використовуючи знаки соматичного коду (напр., *з легкої руки*); *міфологічно-зооморфний*, співвідноситься з міфологічними уявленнями, що кодуються за допомогою зооморфної метафори (напр., *червоний (вогняний) півень; не каркай*); *міфологічно-рослинний*, репрезентує міфологічні уявлення через символіку рослин (напр., *зламати калину*); *міфологічно-предметний*, пов'язаний з інтерпретацією міфологічних уявлень за допомогою знаків предметного коду (напр., *до осикового кілка*); *міфологічно-темпоральний*, поєднує в собі міфологічні уявлення та позначення часу (напр., *лиха година; Зелені свята*); *міфологічно-акціональний*, що характеризується репрезентацією сценарію певних дій, мотивованих елементами міфологічного світогляду (напр., *написано на лобі (чолі) у кого; забити клин у голову*) тощо.

Перспективним видається подальше дослідження фразеології в системі міжкодових переходів з метою виокремлення моделей поєднання кодів культури, що у свою чергу сприятиме всебічному описові національно-культурних особливостей лінгвокультурної спільноти, її своєрідності.

Література

1. Багаутдинова Г. А. Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты [Текст] : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Г. А. Багаутдинова. – Казань, 2007. – 45 с.

2. Батсурэн Р. Отображение универсальных и этноспецифических черт языковой картины мира в фразеологических фондах английского, русского и монгольского языков: на материале фразеологизмов-соматизмов и зоонимов [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Р. Батсурэн. – Саратов, 2010. – 230 с.
3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / Ф. С. Бацевич. – Режим доступу : <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/k>
4. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура [Текст] : этнолингвистические исследования / Е. Л. Березович. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
5. Гудков Д. Б. Телесный код русской культуры [Текст] : материалы к словарю / Д. Б. Гудков, М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 288 с.
6. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект [Текст] : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / М. Л. Ковшова. – М., 2009. – 48 с.
7. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія [Текст] : курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
8. Леонтьева Т. В. Интеллект человека в зеркале русского языка [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. В. Леонтьева. – Екатеринбург, 2003. – 24 с.
9. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти [Текст] / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія [Текст] / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты [Текст] / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
12. Токарева И. Ю. Культура как объект лингводидактики [Текст] / И. Ю. Токарева // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2013. – Вып. 1. – С. 283–292.
13. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе [Текст] / С. М. Толстая. – М. : Интрик, 2008. – 528 с.
14. Толстой Н. И. Язык и народная культура [Текст] : очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
15. Цивьян Т. В. Модель мира и ее лингвистические основы [Текст] / Т. В. Цивьян. – 2-е изд., доп. – М. : КомКнига, 2005. – 279 с.